

Cygan, Jerzy Marian

"Siedlce 1448-1995. 450-lecie nadania praw miejskich. Wydanie pierwsze jubileuszowe", red. Edward Kospath-Pawłowski, Siedlce 1996 : [recenzja]

Szkice Podlaskie 6, 140-145

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Siedlce 1448 – 1995. 450-lecie nadania praw miejskich. Wydanie pierwsze jubileuszowe. Redakcja naukowa: Edward Kospath-Pawłowski, Siedleckie Towarzystwo Naukowe — Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach, Siedlce 1996, ss. 338, tabl. 100.

W omawianym dziele miasto Siedlce doczekało się monumentalnego opracowania swoich dziejów: krytycznego, źródłowego i całościowego. Książka dostarcza solidnej podstawy do uroczystych obchodów 550-lecia powstania miejscowości i 450-lecia powstania miasta, a także gruntownej wiedzy o jego bogatej, wieloaspektowej historii — interesującej zarówno mieszkańców Siedlec, jak i obywateli całego województwa, wiernych diecezji siedleckiej, wszystkich zaangażowanych w działalność dla rozwoju regionu mazowiecko-podlaskiego, historyków oraz miłośników dziejów ojczystych. Od 1996 roku honorowym obywatelem Siedlec jest również papież Jan Paweł II.

Książka jest dostępna w twardej i miękkiej oprawie. Jest ona dziełem zbiorowym, przygotowanym przez historyków, specjalistów zżytych na co dzień z istotnymi problemami Siedlec i regionu. Czytelność książki ułatwia doskonała redakcja techniczna i ujęcie tekstu w dwa łamy. Obraz wizualny ludzi i miasta przybliżają dobrze dobrane i poprawnie wykonane zdjęcia. Pospołu z reprodukcjami dokumentów mają one wartość historyczną. Zdjęcia pochodzą z wzorowo prowadzonego Muzeum Okręgowego w Siedlcach (zdjęcia Adolfa Gancwola-Ganiewskiego), Państwowej Ochrony Zabytków i Straży Pożarnej w Siedlcach oraz ze zbiorów prywatnych. Fotografie z 1996 roku wykonał Cezary Ostas. Nad redakcją techniczną fachowo czuwała Teresa Włodarczyk, a nad korektą Zdzisława Radzio. O estetykę szaty graficznej zadbała zasłużona Oficyna Wydawnicza „Ajaks” z Pruszkowa. Stosowane skróty posiadają swe wyjaśnienie na ss. 334–335. Godna jest też podkreślenia przejrzystość spisu treści na końcu książki. Ponadto jest ona wyposażona w trzy aneksy: Andrzeja Węcowskiego, *Kalendarium dziejów Siedlec*; Wandy Więch-Tchórzewskiej, *Biogramy wybitnych siedlczan* i *Wykaz osób pełniących ważne funkcje*. Wszystkie teksty są gruntownie udokumentowane w przypisach następujących po każdej rozprawie. Ponadto została podana w porządku alfabetycznym bibliografia selektywna, zawierająca 105 pozycji.

Z racji merytorycznych należy uznać to monumentalne dzieło za najnowszą naukową monografię Siedlec. Składa się ona z dziewięciu rozdziałów spiętych w spójną całość wstępem i zakończeniem pióra prof. dr. hab. E. Kospatha-Pawłowskiego. We wstępie przedstawił on podjęty w monografii temat, cele badawcze, założenia metodologiczne oraz wykorzystaną bazę źródłową. Wyjaśnił, iż

dzieje Siedlec zostały omówione w układzie chronologicznym, aby w ten sposób ukazać w zwartej formie ponad półtysiącletnią historię miasta. Ujęto ją w siedmiu rozdziałach, w których wciąż akcentuje się problemy nurtujące jego obywateli: polityczne, społeczne, gospodarcze oraz kulturalne. Tę historyczną syntezę poprzedza rozdział o prehistorii ziemi siedleckiej, kończą zaś dwa rozdziały problemowe poświęcone religiom i zabytkom Siedlec. W zakończeniu redaktor naukowy rekapitułuje tezy poszczególnych rozdziałów i rozpraw.

Siedlce miały w swych dziejach okresy świetności i upadku. Stolicą regionu stały się dopiero w XIX wieku, po II wojnie światowej zaś ośrodkiem akademickim. Rozkwit gospodarczy miasta datuje się od lat siedemdziesiątych XX wieku. Następujące po sobie okresy charakteryzują się właściwą każdemu dynamiką rozwoju. Wnikliwej analizie wydarzeń i obrazu problemów dostarczają kolejne rozdziały. Jedyne dzieje Polski Ludowej podzielono na dwa okresy, kiedy to Siedlce zostały najpierw siedzibą powiatu, a następnie województwa.

W pierwszej rozprawie Henryka Mierzwińskiego *Dzieje dawne* (s. 9–21), znajdujemy syntetycznie przedstawiony, mało znany ogółowi okres prehistoryczny ziemi siedleckiej. Siedlce współczesne są największym ośrodkiem krainy zwanej Wysoczyzną Siedlecką, jednym z głównych miast podlaskich i stolicą południowego Podlasia. Obecne województwo siedleckie obejmuje części dwóch historycznie ukształtowanych krain — Mazowsza i Podlasia. Eksploracje archeologiczne rozpoczęte w XIX wieku przyniosły potwierdzenie osadnictwa na tym terenie w X tysiącleciu p.n.e. Była to ludność posługująca się przystosowanymi do eksploatacji płodów leśnych tylczakami łukowymi i krótkimi drapaczami krzemienymi, zamieszkująca w osadach szałasowych na pograniczu rozrzedzonego lasu i tundry, synchronizująca swe życie z wędrówkami reniferów, jak o tym wymownie świadczą znaleziska w Całowaniu k. Otwocka. Jest wiele znalezisk jeszcze starszych, sięgających epoki paleolitu, w której podstawowym narzędziem człowieka były tłuki pięściowe, drapacze, ostrza, świdry, rylce i inne. Autor odnotowuje z wielką dokładnością znaleziska pochodzące z różnych epok i świadczące o obecności na opisywanym terenie społeczeństw o odmiennych, pierwotnych kulturach — poczynając od starszej epoki kamiennej, a na dobre wczesnośredniowiecznej kończąc. W przeglądzie tym otrzymujemy lekcję bogatej prehistorii regionu, godnej poznania i szacunku. Nie pominięto w nim także sprawy ukształtowania się krajobrazu Wysoczyzny Siedleckiej wraz z jej fauną i florą, co stworzyło warunki rozwoju kultury rolniczej — i w ogóle cywilizacji.

Opis historii Siedlec rozpoczyna rozprawa Marka Plewczyńskiego *W Rzeczypospolitej Obojga Narodów* (s. 22–44), a więc omawiająca dzieje w wiekach XV–XVIII. Autor śledzi początki wsi Siedlce w XV wieku (pierwsza historyczna wzmianka znajduje się w dokumencie z 1448 roku, przyznającym plebanowi łukowskiemu dziesięcinę z tej wioski), założenie parafii w 1532 roku i nadanie praw miejskich w 1547 roku. Miasto rozwijało się pomyślnie. Duże szkody poniósł w okresie potopu szwedzkiego. Podniosło się z upadku na przełomie wieku XVII i XVIII. Będąc własnością i rezydencją książąt Czartoryskich, doszło do świet-

ności pod opieką hetmanowej Aleksandry z Czartoryskich Ogińskiej. W rozprawie przedstawiono obraz Siedlec w czasach poszczególnych właścicieli, udział urzędników i rzemieślników w rozwoju miasta, migrację ludności i wpływ czynników politycznych na jej społeczną i ekonomiczną sytuację, rozwój budownictwa.

Dziewiętnastowieczne dzieje Siedlec są przedmiotem rozprawy Janusza Wojtasika *Siedlce w latach zaborów 1795–1914* (s. 45–67), która uwzględnia okresy przełomowe z końca XVIII i z początku XX wieku. Po trzecim rozbiórce Polski znaczenie Siedlec zaczęło wzrastać, m.in. dzięki temu, że austriacki zaborca chciał je uczynić stolicą Nowej Galicji. W okresie Księstwa Warszawskiego była tu siedziba departamentu, który w czasach Królestwa Kongresowego został przekształcony w województwo. Nastąpiło ożywienie gospodarcze miasta, zadbano także o jego estetyczny wygląd i rozbudowę. Siedlce zyskały na korzystnym położeniu na skrzyżowaniu ważnych dróg, wzrosła liczba mieszkańców (w lipcu 1820 roku było ich 4399, w tym 3072 Żydów), poprawił się stan szkół i wzrosła ich liczba, powstał stały teatr. Podczas powstań narodowych Siedlce odgrywały znaczącą rolę ze względu na swe położenie przy arterii komunikacyjnej. W czasie powstania styczniowego stały się jedną z głównych baz rosyjskich przeciwko powstańcom. Zmiany administracyjne i polityka represyjna rządu carskiego zahamowały rozwój miasta. Przestało być stolicą województwa i guberni, lecz w latach 1865–1914, przeżywało znów — mimo nacisku rusyfikacyjnego — okres rozkwitu w dziedzinie gospodarki, architektury i sztuki, szkolnictwa, czytelnictwa, kultury. Siedlczanie wykazywali patriotyzm, który przejawiał się ich udziałem w rewolucji z 1905 roku, gdy walczone także o wolność wyznania dla unitów. Rozprawę uzupełnia podrozdział *W walce z pożarem* pióra Stanisława Trochimiaka (s. 62–64) o rozwoju pożarnictwa w Siedlcach do końca I wojny światowej.

Rozprawa Piotra Matusaka i Antoniego Wintera, *Siedlce 1918–1939* (s. 68–111), prezentuje szczególnie fragment dziejów Siedlec jako miasta powiatowego w województwie lubelskim, naznaczone bujnym rozwojem w różnych dziedzinach życia. Przedmiotem rozważań są m.in.: Polska Organizacja Wojskowa, która w Okręgu III stworzyła załączki dwóch pułków, tj. 34 pp w Białej Podlaskiej i 22 pp w Siedlcach; życie polityczne miasta, przejawiające się w działalności licznych ugrupowań i ruchów, takich jak obóz endecki, Chrześcijańska Demokracja, Polska Partia Socjalistyczna, ruch komunistyczny, ruch ludowy, sanacja, partie i organizacje żydowskie, organizacje młodzieżowe; Koło Siedlczan, związki zawodowe, sejmowe komisje wyborcze, instytucje administracyjne i samorządowe; urbanistyka i architektura; życie społeczno-gospodarcze, znajdujące swój wyraz rozwoju przemysłu, rzemiosła, spółdzielczości, handlu, bankowości, we współpracy z garnizonem, w opiece nad potrzebującymi, w aktywności straży pożarnej (autor St. Trochimiak); organizacje kombatanckie i paramilitarne; oświata i kultura (zagadnienie to w sposób wyjątkowy przykuło uwagę autorów, spośród których A. Winter, zasłużony dla historiografii Siedlec, niestety już nie żyje).

Okres II wojny światowej jest przedmiotem rozprawy Piotra Matusaka, *Siedlce 1939–1944* (s. 112–159). Autor, wybitny znawca wojennych dziejów Polski

w czasach najnowszych, rozwinął ten temat w kilku obszernych podrozdziałach, pisząc o Siedlcach w wojnie obronnej 1939 roku i pod zarządem okupanta hitlerowskiego. Analizowane przez niego zagadnienia to: administracja niemiecka, likwidacja Żydów; eksterminacja i eksploatacja; cywilny front walki — żywiłowy opór i akcja pomocy, zorganizowana pomoc społeczna, straż pożarna (autor St. Trochimiak), Szare Szeregi i Pogotowie Harcerek, podziemna kultura, tajne nauczanie, prasa podziemna, Akcja „N” (propagandowa dywersja wśród Niemców), mały sabotaż, pierwsze inicjatywy zorganizowanej konspiracji; podziemie polityczne — Stronnictwo Narodowe, Konfederacja Narodu i Organizacja Polska, Polska Partia Socjalistyczna — Wolność — Równość — Niepodległość, Stronnictwo Ludowe „Roch”, Polska Partia Robotnicza, Związek Walki Zbrojnej — Armia Krajowa (rozwój organizacyjny, wywiad, walka bieżąca i akcja „Burza”). W tekście znajdujemy nazwiska protagonistów, nazwy grup, charakterystykę ich struktury organizacyjnej i konkretnej działalności, relacje z ogólnopolskimi organizacjami, sukcesy i klęski, polityczne zawikłania.

Losy po II wojnie światowej, w okresie pełnienia przez Siedlce funkcji stolicy powiatu, są tematem rozprawy Franciszka Gryciuka, *Siedlce w latach 1944–1975* (s. 160–196). Były to czasy burzliwego rozwoju wśród politycznego zamętu, a następnie zdominowania przez reżim komunistyczny, trudne do obiektywnego przedstawienia. Autor osiąga je wyodrębniając etapy i kierunki rozwoju, akcentując pozytywną rolę przeobrażeń w latach 1956–1970 i 1971–1975 dla rozwoju Siedlec. W sposób zasadny może konkludować, iż nowoczesny przemysł stworzony w latach 70., wymagający wysoko kwalifikowanych kadr, oddał kulturotwórcze usługi Siedlcom. Odtąd poczęły one nabierać charakteru wielkomiejskiego, a w społeczeństwie wzrosło zainteresowanie kulturą w szerokim tego słowa znaczeniu.

Zamknięcia historycznej wizji miasta dokonuje rozprawa Urszuli Głowackiej-Maksymiuk *Siedlce stolicą województwa* (s. 197–232). Województwo siedleckie powstało 1 czerwca 1975 roku. W pracy przedstawiono proces kształtowania się ośrodka administracji wojewódzkiej i przystosowania miasta do roli stolicy; jego ustrój, rozwój przestrzenny, ludność i warunki zatrudnienia. Po 15 latach przyspieszonego rozwoju demograficznego liczba ludności Siedlec wzrosła o 26 678 mieszkańców — w 1990 roku miasto liczyło 71 134 obywateli. Dalsze rozwinięte w rozprawie zagadnienia to życie gospodarcze miasta z jego przemysłem, budownictwem, gospodarką mieszkaniową i komunalną, handlem i usługami, komunikacją i łącznością oraz infrastruktura społeczna, tj. oświata, nauka, kultura, zdrowie, sport i rekreacja. Z pełnym obiektywizmem Autorka, oceniając działalność placówek kulturalnych, odnotowuje hamującą rolę ideologii politycznej, którą się kierowały ówczesne władze, i otwarcie się nowych horyzontów życia kulturalnego w związku z przemianami ustrojowymi po 1980 roku dzięki wytrwałej postawie opozycji. Należy podkreślić, iż treść rozprawy jest oparta w całości na źródłach archiwalnych.

Siedlce współczesne to temat pracy zbiorowej Andrzeja Mędry, Joanny Kuchnio i Michała Żuka *Siedlce w latach przemian gospodarczych i ustrojowych 1989–1994* (s. 233–252). Autorzy przedstawiają obraz polityczno-społeczny, gospodarczy

i kulturalny Siedlec z lat 1989–1994 na tle przeobrażeń zachodzących w całym kraju. Cenne są tabele i wykresy, uźmysławiające dynamikę wydarzeń o istotnym znaczeniu dla życia obywateli miasta i województwa. Także w Siedlcach bezrobocie jest jednym z najważniejszych problemów społeczno-ekonomicznych lat 90. (por. wykres 2, s. 242). Na terenie miasta funkcjonuje 14 szkół podstawowych, w tym dwie niepubliczne, oraz 12 szkół ponadpodstawowych — łącznie ze szkołami dla pracujących. Istnieje też Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla dzieci lekko upośledzonych umysłowo. W Siedlcach nauczanie na poziomie wyższym prowadzi: Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna i Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Siedleckiej im. Jana Pawła II, afiliowane przy Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie. Od 1993 roku istnieje też Diecezjalne Kolegium Teologiczne — instytucja kościelna, przygotowująca katechetów i nauczycieli religii dla szkół podstawowych i przedszkoli. Zadania kulturalne na terenie miasta wypełnia szereg placówek: Miejski Ośrodek Kultury, Centrum Kultury i Sztuki, Muzeum Okręgowe, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Osiedlowe Kluby Kultury, Studencki Ośrodek Działań Kulturalnych „Limes”, Wojskowy Klub Garnizonowy. W Siedlcach funkcjonuje Radio Katolickie Podlasia, ukazuje się kilka gazet i pism regionalnych oraz czasopisma naukowe. Wydawnictwom historycznym patronują: Siedleckie Towarzystwo Naukowe i Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej. W Siedlcach często odbywają się różnego rodzaju konferencje naukowe i imprezy kulturalno-artystyczne.

Przeszość Siedlec i życie mieszkańców tego miasta stają się lepiej zrozumiałe dzięki dwóm ostatnim, problemowym rozprawom. Pierwsza z nich — ks. Edwarda Jarmocha *Religie — świątynie — wyznawcy* (s. 253–278) — dzieli się na podrozdziały: katolicyzm, judaizm i inne religie. W XV wieku Siedlce należały do parafii Pruszyń, leżącej na północnych krańcach diecezji krakowskiej. Dzięki ówczesnemu właścicielowi dóbr siedleckich, Stanisławowi Siedleckiemu, w 1532 roku stały się one parafią na podstawie decyzji biskupa Piotra Tomickiego. Pierwszy kościół był drewniany, a pierwszym proboszczem był kleryk mniejszych święceń Mikołaj Kruzowski, który do pomocy miał dwóch kapłanów. Przy parafii istniał przytułek dla starców oraz szpital pod wezwaniem św. Ducha. W 1629 roku na krótko kościołem zawładnęli protestanci. Trzeci z kolei, obecny kościół pod wezwaniem św. Stanisława Męczennika i św. Antoniego Padewskiego, fundacji Kazimierza i Elżbiety z Czartoryskich Ogińskich — murowany, w stylu barokowym, z elementami klasycyzmu — pochodzi z lat 1740–1749. Od 1805 roku Siedlce należały do diecezji lubelskiej, a od 1818 roku do diecezji janowskiej czyli podlaskiej. Od 1867 roku podlegały biskupowi lubelskiemu, by w 1918 roku powrócić do wskrzeszonej diecezji janowskiej, a w 1924 roku stać się siedzibą biskupa. Diecezja w 1992 roku przyjęła nazwę diecezji siedleckiej. Z dziejami tej diecezji związane były losy unitów podlaskich. Kościołem katedralnym stał się kościół pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP, wzniesiony w 1912 roku.

Od czasu przeniesienia do Siedlec stolicy biskupiej, dużego znaczenia dla życia miasta i diecezji nabrały urządzane tu obchody i manifestacje o charakterze

kościelno-narodowym. Wzmogła się także działalność zgromadzeń zakonnych i organizacji religijnych, wzrosło budownictwo sakralne, rozwinęło się Seminarium Duchowne, ożywiło duszpasterstwo parafialne. Jest rzeczą znamionną, iż pierwsza parafia siedlecka miała wśród dobroczyńców również Żydów z Łukowa.

Żydów mieszkających w Siedlcach po raz pierwszy wymieniają dokumenty wydane przez króla Władysława IV. Król Stanisław August Poniatowski wyraził zgodę na budowę synagogi. Na początku jego panowania w Siedlcach mieszkało 531 osób wyznania mojżeszowego. Najbardziej znanym rabinem siedleckim był żyjący w połowie XVIII wieku R. Meir, autor „Netiv Meir”. Wraz z rozwojem miasta rozwijało się też osadnictwo żydowskie. W 1939 roku na terenie Siedlec mieszkało 15 000 Żydów. Mieli oni swój samorząd, szpital, szkoły, organizacje polityczne i społeczne. Polityka hitlerowskiego okupanta przyniosła im zagładę — ocalało około 100 Żydów siedleckich.

W społeczności siedleckiej znajdziemy też wyznawców prawosławia, protestantów, mariawitów, zielonoświątkowców, świadków Jehowy. Są to wspólnoty nieliczne (po kilkadziesiąt osób), z wyjątkiem świadków Jehowy (232).

Druga problemowa rozprawa C. Ostasa *Zabytki Siedlec* (s. 279–295), w sposób skondensowany, lecz wyczerpujący przedstawia m.in. urbanizację Siedlec w jej historycznym rozwoju, zespół pałacowo-parkowy w aspekcie historyczno-artystycznym oraz architekturę sakralną i świecką miasta (od strony genezy i stylu budowli), cmentarze katolickie o dużej wartości zabytkowej, wyposażenie wnętrz kościołów. Do najstarszych zabytków snycerki zalicza się rzeźbę Matki Boskiej z Dzieciątkiem z I połowy XV wieku. Szczególnym zabytkiem malarstwa sztalugowego jest jedyny w Polsce obraz El Greca „Ekstaza św. Franciszka”. Z płócien polskich malarzy warte odnotowania są obrazy Szymona Czechowicza w kościele św. Stanisława Biskupa. Do cennych zabytków zalicza się portrety biskupów Adama Naruszewicza, pędzla Marcelego Bacciarellego i Beniamina Szymańskiego, kapucyna, sygnowany przez Kolberga.

Do tego długiego omówienia należy dodać wyrazy uznania za tak doskonale metodycznie i rzeczowo zrealizowany zamysł stworzenia tego monumentalnego wydania. Doskonałość dzieła potwierdza, iż powstawało ono także z miłości do stolicy województwa siedleckiego i jego mieszkańców, do polskiej historii i kultury. Godzien podkreślenia jest styl wypowiedzi: są one gruntowne, jasne, zrównoważone, śmiałe, a zarazem pełne ludzkiej wyrozumiałości i szacunku dla wszelkiego człowieczego trudu, łączą ludzi, a nie dzielą. Słowa głębokiej wdzięczności dla wszystkich Autorów! Słowa szczerego uznania dla tych wszystkich Osób i Instytucji, które poparły inicjatywę wydania dzieła, w szczególności zaś dla Siedleckiego Towarzystwa Naukowego, dla Komitetów: Honorowego i Organizacyjnego Obchodów 450-lecia Siedlec i dla mgr. Henryka Guta, prezydenta miasta! Książka jest pomnikiem trwalszym od kamienia i spiżu.